

középiskolai tanárképző a maga közvetlen szükségletét sem bírja fedezni. Azért okadatolt volna, hogy ez a nélkülözhetetlen intézet a további használatra egy kis reparációban részesüljön s a hiányok közül legalább azok orvosoltassanak, a melyek nem járnak nagyon «mélyreható» változtatással. Egy ilyen volna pl. a B) szakcsoport megosztása, mely a jelölteket és tanárokat egy csomó fölösleges lelki szenvedés alól fölszabadítaná.

KOVÁCS JÁNOS.

ERKÖLCSI NEVELÉS AZ ISKOLÁBAN.

(Befejező közlemény.)

V.

A fegyelmezésről általában.

13. A fegyelmezésről általában. — 14. Iskolai fegyelem. — 15. Erkölcsi fegyelem.

13. Míg a tanítás segítségével arra törekszünk, hogy növendékeinket felvilágosítsuk azokról a dolgokról, viszonyokról, természeti és erkölcsi törvényekről, a melyek között majdan élnie kell; addig egy másik úton, a *fegyelmezés* útján, a mit a tanítással ellentétben nevelésnek is szoktak mondani, arra kell törekednünk, hogy növendékünk az ő cselekvéseiben csakugyan amaz erkölcsi elvek szerint járjon el, a melyeket a tanítás folyamán inkább csak elméletileg sajátított el. Mert ismerni és szeretni a jót már nagy haladás az erkölcs útján, de még korántsem annyi, mint cselekedni is. Erre szoktatni kell a növendéket; akarátát az emberi önzés elleni küzdelmében támogatni; benne határozott erkölcsi elveket kifejlesztteni; öntevékenységét mindinkább fölkelteni, őt a maga megfigyelésére és önbírálatra szoktatni. Öntevékenység nélkül valamint igazi ismeret, úgy igazi erkölcs sincs. Ha csak a nevelő szeme láttára, csak az ő buzdítására vagy nyomására cselekszik jól, akkor ezt a cselekedetet nem fogja egészen a magáénak tekinteni, más hasonló esetben már nem is fog rá emlékezni, az akarat emlékezete, vagyis a jónak a megszokása nem fog benne kifej-

lődni; akarat nélküli báb, a jót ismerő, de követni gyöngye jellem lesz belőle az életben.

A fegyelmezés fogalma tekintetében a mi iskolai gyakorlatunkban meglehetősen homály és bizonytalanság uralkodik. Némelyek a szigorú, katonás fegyelmet tartják jónak, mely a tanulónak semmit el nem néz, minden apró kihágást megtorol, s általában szigorú rendet tart. Mások ellenkezőleg inkább szeretettel, humanizmussal akarnak célt érni, a nem rossz akaratból eredő kisebb vétségekre könnyen szemet hunynak, s általában nem tartják szükségesnek azt az igen nagy rendtartást.

Az ellentét a fegyelmezés értelmezésében és alkalmazásában kőt egészen különböző fegyelmezési eljárás összetévesztéséből származik. Az egyik a *külső fegyelem*, melynek feladata sem több, sem kevesebb, mint megteremteni azt a külső rendet, mely minden társas együttélésnek és együttműködésnek nélkülözhetetlen föltétele, akár a családban, akár az iskolában, akár az államban. A fegyelmezés e módját az iskolában nevezhetjük *iskolai fegyelemnek* is. A Herbart-féle pädagogiában *Regierung* a neve. A másik fegyelmezési eljárás a léleknek, az akaratnak az irányítására vonatkozik, nem külső rendet akar teremteni, hanem a növendék erkölcsiségét akarja megneemesíteni, azért *erkölcsi fegyelmezésnek* mondhatjuk, németül: *Zucht*.

14. A külső fegyelemnek a gyermek természeti hajlamait, vágyait és szükségleteit kell féken tartania a nyugodt iskolai munka érdekében. Tehát arra kell őt szorítani, hogy pontos legyen, munka közben magát nyugodtan viselje, szükségleteit annak idejében végezze, teremben és folyosókon port ne verjen, társainak rakoncátlan viseletével alkalmatlanságot ne szerezzen, szóval az iskolai társas életet, a rendet és tisztaságot ne veszélyeztesse. Látnivaló dolog, hogy a fegyelmezés e neme inkább negatív természetű. Nem az észhez szól, sem a szívre nem hat, hanem föltétlen engedelmességet kíván, akár érti a gyermek a parancs vagy tilalom okát, akár nem, és akár szívesen engedelmeskedik neki, akár kellenlennél. A közös élet, a közös munka föltétlen engedelmességet kíván; az egyén teljes meghódolását a közösség előtt. Ebből következik, hogy az iskolai fegyelmezésnek szigorúnak kell lennie; semmi kihágást a közösség ellen nem szabad elnéznie. De viszont az is következik, hogy csak addig szabad terjednie, a meddig a közös együttműködés érdekei föltétlenül megkívánják. Hogy

a gyermek óráközökben a szabadban is összehúzódjék ; hogy bent a teremben a tanár bemenetele előtt halotti csendben legyen ; hogy óra alatt folyton egyforma merev helyzetben üljön : mindezek és effélék túlzó kívánalmak, melyeket az együttműködés érdeke nem kíván meg, legfeljebb a tanár túlbuzgósága. Egyébiránt az iskolai fegyelem célját és értelmét is csak addig kell a gyermek előtt elhallgatni, míg annak fölfogására nem elég érett. Értelmisége fejlődésével aztán mindjobban belátja a közös rendtartás szükségét; mindjobban előtérbe lép az elvont törvény, melynek mindenki hódolni tartozik, s háttérbe vonul a nevelő, mint rendtartó hatalom. Nagy hiba, mikor már érettebb ifju előtt is úgy akar a tanár szerepelni, mint teljes hatalmu ura az iskolai rendnek, a kinek tetszésétől vagy nem tetszésétől függ az iskolai törvény megtartása, a büntetés kiszabása. A tanár egyszerűen csak úgy szerepeljen, mint a törvény igazságos őre, a ki egyformán és következetesen alkalmazza a törvényt, mintha nem is tőle függne annak a végrehajtása. A törvénynek szívesen engedelmeskedik az ifjú, de az önkénynek nem. S kell is, hogy így legyen. Ebben már erkölcsi mozzanat is van.

Az iskolai fegyelem fentartására különféle eszközök állanak a tanító vagy tanár rendelkezésére. Mindenesetre leghatékonyabb eszköz a tanulók természeti szükségleteiről előre gondoskodni, óráközökben nekik szabad mozgást engedni, sőt erre őket ösztönözni, a tisztaság fentartására az intézetben nekik jó példát adni, óra alatt őket kellőképp elfoglalni. Ezek praeventiv intézkedések. — A kihágás megtörténte után büntetni kell. A büntetés alkalmazásában azonban a legnagyobb óvatossággal kell eljárni. A nevelésnek alig van kényesebb terrenuma a büntetéseknel. Általában igen csínyján szabad vele élni, mert a büntetésnek az a célja, hogy a gyermek rendbontásával szemben a büntetés erőszakossága mintegy megrendítse, megfélemlítse őt. Mihelyt pedig gyakran ismétlődik, vége annak a meglepetésszerű, váratlan, lesújtó hatásnak ; tompítja a gyermek erkölcsi érzékenységét, s őt legfeljebb nagyobb elővigyázatra, de egyúttal nagyobb alattomosagra és ravaszságra szoktatja. A büntetéssel való visszaélés nem hasznos, hanem kiszámíthatatlan kárt okoz a gyermek erkölcsiségében. Általában az a legjobb fegyelmező, a ki a legkevesebb és legenyhébb büntetéssel a legjobb fegyelmet tudja elérni. A gyermeket nem terrorizálni kell, hanem lehetőleg önkéntes engedelmességre

birni. Fődolog, hogy jól ismerje az iskolai törvényeket, azért kezdetben gyakran kell rá figyelmeztetni, s felelősségét nem kell mindjárt rosszakaratú kihágásnak minősíteni. Ha azonban a gyermek csakugyan vétkes fegyelemsértést követett el, azt sohasem szabad neki elnézni, hanem a legnagyobb következetességgel ki kell adni neki a büntetést. Ebben azonban ügyes nevelő korántsem szalad rögtön végig a büntetések valamennyi skáláján. Nem az a fődolog, hogy ilyen vagy olyan fokú legyen ez a büntetés, hanem az, hogy a gyermek valóban büntetésnek érezze, mely neki fájdalmat okoz. Minél jobb gyermek ő maga, s minél jobban szereti nevelőjét, annál kisebb lehet a büntetés. Egy neheztelő tekintet vagy fejszóválás, egy keményen kiejtett szó általánosságban mondva, egy kis dorgálás, megszegyenyítés, mind nagy büntetések lehetnek alkalom adtán. A durva, megalázó, semmiféle művelt társaságba nem való büntetésektől minden körülmények közt tartózkodni kell. Nevelőjétől tanulja meg a gyermek még haragját is nemesen kifejezni.

Általán a külső fegyelemnek megvan a maga hatása az erkölcsiség fejlesztésére is, habár közvetlen célja nem is ez. Megtanul a gyermek engedelmeskedni a vezető hatalomnak, a törvénynek; megtanul rendezett társadalomban élni, társadalmi lénynek lesz a szó szoros értelmében. Hozzászokik, hogy természetének állati nyilvánulásait elfojtsa, vágyainak határt szabjon; akaratát edzi, vezet, megzabolázza, majdán igazi nagy tettekre előkészíti. Mindez még nem igazi erkölcsi erény, de alapja minden erénynek; lelki erő, mely minden erény gyakorlásához föltétlenül szükséges.

15. Az igazi *erkölcsi* fegyelmezésnek valamint a célja, úgy eljárása és eszközei is meglehetősen különböznek a pusztán külső fegyelmezéstől. Az erkölcsi fegyelmezésnél a növendéknek nem természeti szükségleteivel és hajlamaival állunk szemben, hanem önzésével, a mi kútforrása minden bűnnek. A nevelés föladata nem az, hogy az önzést kiirtsa a gyermeki lélekből, mert ez lehetetlen is, de meg fölösleges is; hanem inkább az, hogy fékezze, jó irányba terelje. E végből meg kell értetnie a növendékkel, hogy az ember, mint társas lény, csak társaságban valósíthatja meg a saját egyéni vágyait, ott érheti el céljait, biztosíthatja legjobban önmagának a boldogulását. Mindenféle társaság azonban csak úgy állhat fenn, ha a mit magunknak nem akarunk, hogy cselekedjék az emberek, mi se cselekedjük azt nekik. Minél inkább aláren-

deljük magunkat a társadalomnak, annál erősebb lesz az, s minél erősebb a társadalom, annál jobban boldogulhatunk benne. Sőt nemcsak alá kell magunkat rendelnünk a társadalomnak, a családi, községi, egyházi vagy állami közösségnek, a melyben élünk, hanem positive is munkálkodnunk kell annak fölvirágzásán, embertársaink boldogulásán. Az önzés megfékezése tehát csak az önzetlenség érzésének a kifejlesztésével történhetik, a mi kútforrása minden erénynek. Annak a belátására azonban, hogy az emberek közt csak úgy boldogulhatunk igazán, ha a mások boldogulását is elősegítjük: az értelemnek és szívnek bizonyos magasabb fejlettsége szükséges, minő a zsenge gyermekkorban még nem szokott meglenni. Azért az igazi erkölcsi nevelés csak később, úgy a 10—12 évek körül kezdődhetik. Addig a külső fegyelmezés által küzdjük le a gyermek önzését.

Az erkölcsi fegyelmezés főszekőze az ész meggyőzése és a szív lángragyujtása. Növendékünknek be kell látnia az erkölcsi jónak, az erénynek a hasznát, éreznie kell szépségét s lelkesülnie érte. Az erkölcsi fegyelmezés tehát épen nem kíván vakengedelmességet, hanem inkább belátást és öntevékenységet. A kiben nincs meg az emberszeretet, a jóakarát, a könyörületesség, a valóságosság, a hazaszeretet erénye, azt erre kényszeríteni a legnagyobb botorság. Azt nevelni kell, fölvilágosítani és fölleskesíteni, de nem büntetni. Bizonyos szükséges erények hiányáért sohasem a gyermek felelős, hanem nevelői és környezete. A gyermeket tehát azért nem is szabad büntetnünk.

Vannak azonban az erkölcsi fegyelmezés körében is oly rendszabályok, a melyek segítségével a növendéket kényszeríteni lehet, hogy cselekedeteiben az erkölcsi jó ideáljának hódoljon. E rendszabályokat *természetes* vagy *erkölcsi büntetéseknak* szokás nevezni, de igazában nem is büntetések, hanem természetes kellemetlen következményei a helytelen tettnek, vagy legalább ilyenekül kell azokat feltüntetni. A vigyázatlan vagy elbizakodott vakmerő bajba keveredik; a fősvény kétszer fizet, a rest kétszer dolgozik; a megférhetetlen elkülönítették társaitól; a gögös megaláztatik; a hazugnak senki sem hisz. Ezek és hasonló büntetések mintegy éreztetik a növendékkel azt, a mit a felvilágosítás csak mondott neki, hogy társait nem szabad semmiképen sértenie, ha sértetlenül akar köztük élni, sőt hogy boldogítani kell őket, ha maga is boldog akar lenni közöttük. A külső fegyellem büntetései a magok szigorúságával

inkább csak rá akarják kényszeríteni a gyermeket a család vagy az iskola rendjének a megtartására; az erkölcsi büntetések ellenben meg akarják nyerni a növendéket az erkölcsi jó eszméjének. Amazok engedelmességet követelnek, ezek javulást várnak. Az iskolai életben megeshetik ugyan, hogy valamely tanulót a legszigorúbb büntetéssel, a kizárással, kell sújtani valamely erkölcsi vétségért, tehát a javulásra még csak alkalmat sem adnak neki. Ez azonban nem is nevelő eljárás, hanem egyszerűen óvintézkedés a többi tanulók erkölcsisége érdekében. De még ily esetben is föl kell világosítani a bűnöst bűne nagyságáról, a kizárással járó lelki rázkódást pedig föl kell használni a kizárt tanuló erkölcsi javítására.

VI.

Fegyelmező eljárás.

16. Internatusok. — 17. A növendékek érintkezése egymással, az osztály közszelleme. — 18. A nevelő egyénisége, szakrendszer, tanári állás. — 19. Az iskola közszelleme. — 20. Javaslatok a fegyelmezés érdekében.

16. Az erkölcsi fegyelmezés eljárását vizsgálván, mindenekelőtt az szükséges, hogy a növendéknek bőséges alkalmá legyen cselekvésre, emberekkel való érintkezésre, akarata gyakorlására. A mindennapi élet és a családi kör nyújt is eleget, az iskola azonban — legalább a mi iskolázási rendszerünk mellett — jóval kevesebbet. E ponton önkénytelenül eszébe jut az embernek egyrészt a család és iskola közti párhuzam, másrészt az internatussal kapcsolatos angol és francia iskolázási rendszer, meg a mi bejáró rendszerünk. Nem szándékozom e kérdéseket tárgyalni, bármily közelről érinti is tárgyamat. A főbb elvekre nézve e kérdésekben úgy is egyetértésre jutottak már a pædagogusok. Abban mindnyájan megegyeznek, hogy a család inkább a mindennapi életnek, a közönséges értelemben vett társadalomnak nevel; az iskola ellenben magasabb cultur-életre készíti elő erkölcsileg is növendékeit, hogy tehát e részben család és iskola kiegészítik egymást. Abban sincs véleménykülömbőség, hogy művelt szülők a legjobb nevelők és hogy az apai vagy anyai szeretet erkölcsnemesítő hatását semmiféle iskolai nevelés nem pótolhatja, még a legtökéletesebb inter-

natus sem. Egyrészt mert idegen ember mindig távolabb áll a növendék szívetől, bármily tökéletes nevelő is különben; másrészt mert a hol tömegeket együtt nevelnek, egygyel nem foglalkozhatnak annyit, egyéniségét annyire nem ismerhetik ki és nem lehetnek rá annyi tekintettel, mint a családban. De ha meggondoljuk, hogy hány iskolás fiúnak egyáltalán nincs is családja, vagy ha van is, csak olyan, a hol inkább erkölcstelenséghez szokhatik, mint nemes erkölcsökhöz; továbbá ha figyelembe vesszük, hogy középiskolai ifjúságunknak fele sem helybeli (az 1896. évi min. jelentés szerint 46·4%), hanem idegen helyről jött, s többnyire üzérkedő, nevelni sem nem tudó, sem nem akaró embereknél vannak ellátáson, a hol erkölcsiségük a legnagyobb veszedelmeknek van kitéve: akkor csak sajnálnunk kell, hogy nálunk oly kevésbé vannak elterjedve az internatusok.

Az internatusi rendszerek közül a francia kaszárnya-rendszerrel szemben föltétlenül a családokra oszló angol internatusi rendszert illeti meg az elsőség. Amott igen nagy tömegek vannak együtt, a melyek egyéneivel külön foglalkozni, azokat kiismerni teljes lehetetlenség. E nélkül pedig nincs erkölcsi, csak külső fegyelmezés. Az angol nagy internatusok családokra (boarding house) oszlanak, mindeniknek élén egy nevelő-tanár (tutor) áll, a ki együtt lakik növendékeivel, s tanulmányaikra, de különösen erkölcsi nevelésükre felügyel. A növendék közvetlenül részt vesz a tutor családi életében, jóformán mindig együtt van a család tagjaival, igazán egy családot alkot velők.

Ez angol rendszert nálunk is egész könnyűséggel követni lehetne. Egy-egy családos tanár vezetése alá lehetne adni 10—20 tanulót, a kik meghatározott életrendet élnének, s az intézet igazgatójának a felügyelete alatt volnának. Természetesen kívánatos volna, hogy az internatusi családok egy tömegben laknának, de kezdetben az sem volna nagy baj, ha elkülönítve élnének. Költségeik jóformán ki is telnének a fizetendő díjából, de föl lehetne szőlítani a hatóságokat is támogatásukra. Mennyivel jobban lehetne így a növendékek erkölcsi nevelésére ügyelni, mint a teljesen ellenőrizhetetlen privát házakban.

17. A mi iskoláink életében a következő fontosabb alkalmak fordulnak elő a tanulók számára az érintkezésre: a tanulók érintkezése egymással, érintkezésök tanáraikkal, az iskolai közös munka, ünnepek, játékok, kirándulások. Ez alkalmak össze-

véve is bizonyára meglehetősen korlátolt cselekvési kört nyújtanak az ifjúságnak, s inkább csak mint a mindennapi élet és a család nyújtotta cselekvési alkalmak kiegészítései fontosak. De ilyenekül aztán kétszeres fontossággal bírnak, mert többnyire oly cselekvési kört biztosítanak a gyermeknek, a milyenbe otthon csak nagy ritkán kerül és a melyek egy magasabb erkölcsi életre készítik őt elő. Épen az alkalmak kis száma és nagy fontossága teszi szükségessé, hogy a nevelő — tanító vagy tanár — jól fölhasználja őket. Sajnos, hogy nálunk e tekintetben nem történik meg minden, a minek meg kellene történnie. Tanítóink és tanáraink általában azt hiszik, hogy nincs más feladatuk az ifjúság nevelése terén, mint a tanítás. E hitökben egyébiránt a tanító- vagy tanárképzés és a felügyelet egyaránt megerősíti őket, mert amott az erkölcsi nevelés feladataira nem készítik elő őket, a felügyelet pedig folyton csak a tanítás eredményét kutatja; az iskolai és erkölcsi fegyelmezésről kissé részletesebben szólni még máskülönbben kiváló gymnásiumi és reáliskolai Utasításaink is megfeleltek. A tanító- és tanárképzés, a felügyelet és hivatalos utasítások e hiányain mindenestre segíteni kell, ha azt nem akarjuk, hogy iskoláink a jellemképzés feladataira ügyet sem vetve tovább is a didaktikai materialismus melegágyai legyenek.

A tanulók egymás közötti érintkezésének a jelentőségét az adja meg, hogy korra, testi és szellemi érettségre, törekvésekre, jogokra teljesen egyenlő elemek kerülnek össze egy társadalmi életbe. A családi nevelés e tekintetben egyoldalú. Ott a gyermek csupa olyanokkal érintkezik, a kik nála vagy öregebbek vagy fiatalabbak. Az öregebbek föltétlen tekintélyek előtte, a fiatalabbaknak ő akar az lenni. Hiányzik az érintkezésnek épen az a formája, a melyre az életben legtöbbször lesz utalva: az egyenlőkkel való érintkezés. Ezt nyújtja az iskola, mely valóságos közvetítő a családi és az igazi élet között. Valódi élet a gyermekre nézve, igazi társadalom, a hol már nem a tekintély pusztán tetteinek a szabályozója, hanem a verseny, a kölcsönös méltányosság, az emberi egyenlőség, az igazság, jóakarát, barátság és egyéb igen fontos erkölcsi elvek, melyek föltétlenül szükségesek hozzá, hogy helyes erkölcsi ítéleteink keletkezzenek, s hogy cselekvésünkben is a jó erkölcs vezéreljen. Tetteinek a bírálatában a gyermek nem fog annyi elnézéssel és szeretettel találkozni az iskolában, mint a szülei házban, hanem annál több igazsággal és szigorral, épen

mint az életben. Másfelől sokkal jobban meg van védve a rossz társaságoktól, mint a mindennapi életben, mert az iskola nem tűri meg kebelében az erkölcsileg romlott és rontó elemeket.

Nem kell hinni, hogy az lesz a legjobb nevelő eljárás, ha a tanár minduntalan beleavatkozik tanítványai ügyesbajos dolgaiba. A lehető legnagyobb figyelemmel kísérje a gyermekek egymás közötti érintkezését, de a lehető legritkább esetben avatkozzék bele döntőleg, például olyankor, ha feljelentés alakjában ők magok kérik erre föl. A tanulók egymás közötti érintkezésének éppen az önállóság egyik legfőbb haszna, mely a legnagyobb mértékben igénybe veszi erkölcsi öntevékenységeket. Inkább arra legyen gondja a nevelőnek — s ezért kell folytonos éber, de feltűnés nélküli megfigyelése a növendékek egymás közötti érintkezésének hogy — egészséges közszellem uralkodjék az iskolában; hogy a lazább erkölcsű tanulók ne terrorizálják a nemesebb erkölcsűeket. Ez irányban a legnagyobb tapintattal és körültekintéssel, de a legnagyobb határozottsággal is kell föllépnie és befolyását érvényesítenie a nevelőnek. Az erőszakos, terrorizáló tanulókat különös figyelemmel kell kísérni még az iskolán kívül is; iparkodni kell őket a jó ügynek megnyerni, hogy befolyásukat társaikra jó irányban érvényesítsék; ha javíthatatlanok, a legnagyobb szigorral, a külső fegyelem legerősebb eszközeivel kell őket elnyomni s ellenök a jobbakat megvédeni. Az egészséges közszellem ápolására mindent ki kell gondolni, a mivel csak elő lehet mozdítani. Meg kell figyelni a tanulók egyéniségét, velök beszélgetésbe elegyedni, kirándulásokat tenni, játékaikban részt venni. Nemcsak fegyelmi ügyeket kell jól elintézni, hibáikat jóakaratólag megvilágosítani és megutáltatni velök, hanem buzdítani kell őket a jóra, a nemesre is, pl. hogy egymást a tanulásban támogassák, bajaikban el ne hagyják, örömeiket egymással megosztják. A jót aztán egy kis elismeréssel honorálni is kell, hogy ne csak a rossz megbüntetését lássa folyton a gyermek, hanem a jó jutalmát is. Még olyan apróságra is ügyelni kell, mint helyes elültetésükre. A jó közszellem megteremtésének a munkájába magokat a tanulókat is bele kell vonni. Rá kell őket szoktatni, hogy egymás erkölcsi fegyelmezését, hibáikra való figyelmeztetését baráti kötelességöknek tartásák. Ha valamely tanuló nagyobb kihágást követ el, szemrehányást kell tenni azoknak is, a kik jelen voltak, hogy mért nem iparkodtak elejét venni a rendetlenségnek s ezzel társuk bajba-keveredésének.

Ilyenféle eljárással aztán lassankint el lehet érni, hogy az osztályban létrejön a szükséges közszellem, a nevelő erkölcsi fegyelmezésének legszebb bizonyítéka.

Az erkölcsi fegyelmezéshez a nevelő rávalóságán kívül ismét egy oly külső körülmény is szükséges, a mely nálunk igen sokszor nincs meg. Szükséges az osztályok mérsékelt népessége. Mert mindenféle erkölcsi fegyelmezésnek alapföltétele, hogy a nevelő ismerje meg növendékei egyéniségét. Ez azonban 30-nál népesebb osztályokban, miként a legkiválóbb pedagógusok tapasztalatai és az angol, francia iskolák példája bizonyítja, teljes lehetetlen. Ha tehát az erkölcsi nevelést komolyan lehetővé akarjuk tenni, a törvényes maximumot a középiskolákban 60-ról 30-ra le kell szállítanunk, de ugyanennyiben kell megállapítanunk az elemi iskolai osztályok maximumát is. Bizonyára nem csekély áldozat oly országtól, mely közoktatására az évi rendes kiadásoknak csak 2·5%-át hajlandó fizetni, holott a legtöbb európai állam 5—10%-ot fizet, egyesek többet is.

18. Másik nevezetes alkalom az érintkezésre a tanulóknak *tanítóikkal és tanáraikkal* van. Sokszor elmondták már, hogy az iskola lelke a tanár, de nem lehet ezt eléggé ismételni. És ha már oly nagy szerepe van a tisztán ismeretközlő tanításban is, mennyivel inkább az erkölcsi nevelés munkájában, különösen pedig annak fegyelmező részében. Az egész fegyelmezés — vagyis erkölcsi elvek szerinti cselekvésre szoktatás — tulajdonképen azon a személyes hatáson fordul meg, melyet a nevelő az ő egyénisége erejével és bánásmódjával tesz növendékére. Helyes erkölcsi elveket tanulni olvasmányokból, könyvekből is lehet. De rászoktatni a gyermeket, hogy valóban amaz erkölcsi elvek szerint cselekedjék is, hogy személyes hajlamai, a pillanat benyomásai háttérbe ne szorítsák cselekvésekor erkölcsi elveit: ezt csak személyes érintkezés által lehet elérni.

Hogy a tanítónak meglegyen a kívánt hatása növendékeire, ahhoz mindenekelőtt jó *bánásmód* kell. A gyermeknek szeretnie és tisztelnie kell nevelőjét, különben nem ad szavaira, intéseire; tanácsaira semmit. Ezt a szeretetet és tiszteletet pedig a tanító barátságos, de nem barátkozó, komoly, de nem rideg, szigorú, de nem kínzó bánásmódjával fogja megszerezni. A pajtáskodó és az állig begömbölköző, a mindent elnéző és a zsarnoki tanító a legrosszabb nevelők. E végteléken belül azonban minden az egyéni-

ségtől függ. Egyik megengedhet magának olyasmit, a mi a másikat tönkre tenné növendékei előtt. Szabályokat e tekintetben nem lehet fölállítani. Egy maroknyi tapintat többet ér itt, mint egy kád tudomány.

A nevelő jó bánásmódján kívül azonban egyéb tényezők is vannak, melyektől növendékeihez való viszonya, előttök való tekintélye, szóval személyének erkölcsi fegyelmező ereje függ. Igen fontos dolog a többek közt, hogy ne csak a nevelő ismerje növendékei egyéniségét, hanem megfordítva, a növendékek is tisztában legyenek nevelőjük erkölcsi felfogásával. A növendéknek tudnia kell egész határozottsággal, mit tart nevelője jónak, mit rossznak; tisztában kell vele lennie, mit fog helyeselni nevelője, mit rosszalani. Azért aztán természetesen a nevelőnek határozott erkölcsi elvekkel kell bírnia és azokhoz következetesnek kell lennie. A nevelő egyénisége ez egységét és következetességét nem kis mértékben veszélyezteti középiskolai oktatásunk mai állapotában a szakrendszer, mely több tanárt és ezzel több nevelőt rendel a növendékek mellé. Hogy várhatjuk növendékeink erkölcsiségének egységes és határozott kialakulását, a mi pedig lényeges feltétele a jellem szilárdságának, ha öt-hat külön nevelő sokban bizonyára egyező, de mégis sokban különböző elveket, felfogást és magatartást mutat a tanulóknak? Nem kell-e ebből szükségképen bekövetkezni a növendék erkölcsi felfogása ingadozásának? A 90-iki német iskolaértekezlet határozottan állást foglalt a szakrendszer túlzásai ellen s meglehetősen közeledett a francia felfogáshoz, mely szerint a humanus tárgyak mind egy kézben, a reális tárgyak szintén egy kézben szóttak lenni. A tanár szakképzettsége szempontjából nem merném ugyan a szakrendszert egyszerűen elvetni s helyébe az osztályrendszert hozni be a tárgyfelosztásban; annyi azonban határozottan kívánatos volna nálunk is, hogy két-három tanárnál több ne tanítson egy osztályban.

De az meg minden erkölcsi nevelés *conditio sine qua non*-ja volna, hogy a tanári testületek egyöntetűen járjanak el necsak a tanításban, hanem az iskolai és erkölcsi fegyelmezésben is; sőt, hogy közöttük bizonyos egységes testületi szellem fejlődjék ki, necsak hivatalos érintkezéseikben, hanem gondolkodásukban, magatartásukban is, főleg a növendékekkel szemben. Mindezt nagy mértékben elősegíti a barátságos érintkezés magánéletükben is. Egy tanári testület minden tagjának jó viszonyban kell lennie,

csak akkor fejlődhetik ki közöttük az az egységes testületi szellem. Más hivatalos testületeknél elég a hivatalos érintkezés simasága, a tanári testületeknél ez kevés. E bensőbb testületi szellem ápolása az igazgatóknak egyik legszebb, de egyúttal legnehezebb tiszte, a melyhez az egyéni arravalóságon kívül az is kell, a mi nálunk sem tanárnak, sem igazgatónak nem szokott lenni: egy kis rávaló pénz.

A nevelő egyéniségének ama hatása mellett, mely a növendékek cselekedeteinek közvetlen beavatkozás által való irányításában áll, igen nagy fontossága van az erkölcsi fegyelmezésben a nevelő *példaadásának* is. Szemmel látható sokszor, mert külsőségekben nyilvánul, mily hatása van a szeretett és tisztelt nevelőnek, mint példának, mint mintaképnek, növendékeire. Tartását, járását, beszédét, még írását is utánozzák tanítványai. De utánozzák nemcsak külsőségekben, hanem gondolkodása módjában, erkölcsi elveiben is. Úgy tekintik őt, mint erkölcsi ideáljukat, a ki-ben meg vannak testesülve mindazok a nemes elvek, a melyeket tőle hallanak. Épen ezért igyekeznek aztán utánozni. Ez is egy okkal több, egyrészt, hogy a nevelő ne rejtegesse egyéniségét növendékei előtt — ha ugyan nincs mit rejtegetnie — másrészt, hogy a nevelő, a tanító és tanár, magatartása az iskolában, de még magánéletében is olyan legyen, hogy az valóban példaképül szolgálhasson növendékeinek. Mihelyt a növendék rossz példaképnek tudja nevelőjét, azonnal vége minden erkölcsi fegyelmezésnek, minden nevelő hatásnak a nevelő egyénisége útján.

A nevelő egyéniségének, mint nevelő tényezőnek, a nagy fontossága, az ő személyes példája és bánásmódja, melyek nagyrészt tekintélyétől és egyéni dispositiójától függenek, — szükségessé teszik, hogy a *tanítók és tanárok társadalmi positióját* a mostaninál jóval magasabbra emeljük. Mert a mikor a növendékek nap-nap után folyton megosztják idejüket az iskola és a külső társadalom között, lehetetlen, hogy a társadalom ítélete a tanító- és tanárról személyileg is, de általában is, befolyással ne legyen a tanulók gondolkodására. Már pedig szomorú, de elvitázhatatlan tény, hogy a mi jelenlegi társadalmunk nem becsüli annyira a nevelő állást, mint a mennyit megérdemelne és a nevelés munkájához szükséges is volna. Ezt a kedvezőtlen appreciatiót aztán a gyermek hazúlról magával viszi az iskolába is. E bajon igazában csak a tanítók és tanárok javadalmazásának állásukhoz méltó föl-emelésével lehet segíteni.

Ne higgye senki, hogy az erkölcsi nevelés kérdését csupán ürügyül akarom fölhasználni, hogy ismét napirendre hozzam a tanítói és tanári fizetések ügyét. Az 1890-iki nagy német iskolaértekezlet is, a 12. kérdőpontra adandó válaszában hasonlóképpen az erkölcsi nevelés kérdését fejtegetvén, alapos megvitatás után többek közt kimondja határozatában, hogy a tanárság nevelő működése társadalmi helyzetüktől és fizetésüktől függ. És ez egészen természetes. Alacsonyabb társadalmi állásu ember műveltsége, erkölcsi felfogása, világnézete iránt a magasabb társadalmi állásuak mindig némi gyanuval vannak eltelve. E gyanu egészen természetes, ha nem is egészen alapos. Abból az általános tapasztalatból ered az, hogy a magasabb állásu ember azért emelkedett oda, mert műveltebb, derekabb másoknál; továbbá, hogy a magasabb társadalmi állásu embernek több alkalma és módja van megszerezni a magasabb műveltséget, sőt a nemesebb erkölcsiséget is, mint az alacsonyabb társadalmi helyzetben levőknek. És ez általában igaz is. Ha már most a tanári állás nincs azon a társadalmi magaslaton, mint más egyetemi pályák, ebből nem azt a kivételes conclusiót vonják le, hogy azért nincs olyan magaslaton, mert az állam és társadalom nem méltányolja eléggé e munkakört, hanem ama rendes conclusiót, hogy a tanárság általában nem áll olyan színvonalon, mint más intelligens osztály. E rendes conclusio a mi esetünkben hibás, de azt nekünk senki el nem hiszi, azt senki be nem látja. E felfogás következménye aztán az a tény is, hogy a jobb családok gyermekei kerülnek a tanári pályát. Mindehhez hozzájárul aztán sok esetben tényleges társadalmi félszegsége vagy legalább igénytelensége a tanároknak, épen azon oknál fogva, mert nem igen vannak közöttük társadalmi magaviselet tekintetében követendő mintaképek, a kik a többire is hatással volnának, azokat is emelnék magokkal. Nem természetes-e aztán, ha az a művelt társadalmi osztály, a melynek gyermekeit a középiskolai tanár neveli és a mely vidéki városokban hangadó szerepet játszik; nem tekinti a tanárt magához méltó, magával egyforma társadalmi és erkölcsi színvonalon álló embernek? Nem tekinti egyrészt ama természetes, de a mi életünkben téves okoskodásából kifolyólag, hogy mert állam és társadalom a tanári állást nem honorálja úgy, mint más állást, az nem is ér annyit; másrészt azért, mert külső társadalmi ügyességekben és szokásokban a tanár, akarva vagy akaratlan, sokszor hátrább áll általában a művelt osztály vezető elemeinél.

A tanár társadalmi tekintélyének eme csorbái aztán természetesen hatással vannak az ő egyéni tekintélyére is az iskolában. Nem is lehet az máskép. A tanulók annyit hallják a szülői házban és társaságokban úgy a tanári állásnak magának, mint egyes tanároknak a bírálatát, hogy végre meginog hitők a tanárban; kezdik őket, legalább társadalmi műveltség dolgában, magoknál és társaságuknál alacsonyabb színvonalon álló embereknek tekinteni; kezdik szavaikat, nézeteiket, erkölcsi elveiket semmibe venni. S ezzel ott vagyunk az erkölcsi nevelés szempontjából a legkomolyabb bajnál: a tanár elvesztette tanítványai előtt tekintélyét; többé nem lehet nekik sem erkölcsi példaképük, sem bírálójuk.

Igen fontos dolog a nevelésben a nevelő egyéni *dispositiója* is. A nevelőnek teljesen ismernie kell növendéke egyéniségét, ahhoz kell szabnia a maga egész viseletét, beszédét, eljárását. Abban a pillanatban, mikor a tanár tanítványaival szemben áll, el kell felejtene önmagát, a maga ügyes-bajos dolgait, teljesen bele kell tudni képzelnie magát növendékei lelkiállapotába; épen mint a hogy a színész beleképzeli magát az ábrázolt személy lelkiállapotába, vagy a költő az általa teremtett alakokéba. Ez a nevelés művészete, ennyiben kell jó nevelőnek ép úgy születni, mint költőnek, művésznek. E művészi temperamentumra már a pusztá tanításnál is szüksége van a tanárnak, de sokkal nagyobb mértékben van szüksége az erkölcsi nevelésnél, hol növendékei szívére kell hatnia és akaratát kell irányítania. Ahhoz azonban, hogy a tanár az ő egész egyéniségével ki tudjon mintegy lépni önmagából és bele tudjon helyezkedni tanítványai egyéniségébe, mindenekelőtt csendes, nyugodt kedély szükséges, a milyennel az anyagi gondoktól zaklatott, családi és egyéb bajoktól üldözött ember legkevésbé szokott birni. Nagy művészi egyéniségek e gátló körülmények dacára is bele tudják magukat élni személyeik lelkiállapotába, de a nagy művészek ritkák.

Szóval megint csak oda jutottunk, hogy Magyarországon még ma az erkölcsi nevelés kérdése is, mint a nemzeti művelődés kérdése általában, legnagyobb részt pénzkérdés. Szomorú és szinte szégyenletes dolog, hogy újra meg újra ebbe az erősen anyagi és könnyen félremagyarázható feltételbe ütközünk, de az igazság feltárásának a vágya kell, hogy erősebb legyen bennünk a gyanútól való félelemnél is.

A tanítók és tanárok anyagi és erkölcsi javadalmazása egyedül azonban még nem oldja meg nevelő képességük kérdését. A jó tanító, épen mint a jó költő, születik. Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy tanulás által semmit sem tehetünk a tanító nevelő képességének a fokozására. Ez egészen egyoldalú, hibás fölfogás volna. Födolog a megfelelő egyéniség; de az is bizonyos, hogy tanulás által mindenből jobb nevelő lesz, mint a nélkül. A tanító- és tanárképzés útján fokozhatjuk a tanítók és tanárok nevelő képességét is. Elég különös — ismét csak a szaktudományi irány túlsúlyát mutatja — hogy a lélek általános törvényeivel és a gondolkodás formáival megismertetik a tanító- és tanárjelölteket, a lélektan és a logika a tanárvizsgálatok kötelező tárgyai, de már az *ethika* nem, az erkölcsi étellel, mindenféle nevelés igazi céljával, nem tartják szükségesnek megismertetni a jelölteket. A pædagogia segéd-tudományai a psychologia és ethika. E szempontból az utóbbira nagyobb szüksége volna tanárképzésünknek, mint a logikára. Azért az ethikát is föl kellene venni a tanárvizsgálati tárgyak sorába.

19. Végül még a nevelők és növendékek közös munkájáról, illetőleg épen magáról erről az *iskolai közösségről*, mint nevelő tényezőről, kell szólanom. — Eddig az erkölcsi fegyelmezésnek főleg ama módjairól és föltételeiről szoltam, melyek általában erkölcsös jellem képzését czélozzák, vagy pedig a melyek a növendék *magánéleti* tevékenységére, tehát magánerkölcsi fejlesztésére irányúlnak. Az iskola azonban nagy mulasztást követne el, ha a *közéleti* tevékenységre is nem nevelné az ifjúságot, tehát ha ki nem fejlesztené benne a *közerkölcsiséget* is. Különösen a mai demokratikus politikai viszonyok közt elengedhetetlen szükség, hogy mindenki tudja is, akarja is teljesíteni azokat a kötelességeket, melyeket a közélet reá ró; szükség, hogy mindenki át legyen hatva attól a lelkes közszellemtől, mely korunk nemzeti és társadalmi életének éltető lelke. Mert demokratia egészséges közszellem nélkül nem képzelhető. E nélkül fennállhatnak a demokratikus közintézmények üres formái, de a demokratia lényege soha.

Különösen fontos, hogy a *nemzeti közösség* érzete, a *hazaszeretet* soha ki ne aludjék a magyar ifjúság szívéből. Mert egy nemzet fenmaradásának és fölvirágzásának nincs erősebb biztosítéka, mint polgárainak ama lelkes akarata, hogy az a nemzet fenmaradjon és fölvirágozzék. De akarata ne csak pillanatnyi föllel-

kesülés legyen, a mire a magyar annyira hajlandó, hanem állandó komoly törekvés, a mely ott legyen minden nagyobb gondolatban, minden magasabb szárnyalású cselekvésben. Igazi alkotó része legyen ez a nemzeti érzület minden magyar jellemnek, ne csak mesterségesen beléplántált rajongás. Tudjon élni is hazájáért, ne csak egy pillanatnyi fölhevülésben meghalni érte. — A legújabb, békés korszak, a politikai és társadalmi belső átalakulás nagy korszaka hazánkban, mintha ezt a régi erényünket is fenyegetné. Nem tudunk elég jól élni a hazáért. Hajlandóbbak vagyunk várni tőle valamit, mint áldozni érte. Kettéválasztjuk szívünkben a haza fogalmát, mint nemzetet és mint államot, hogy eleget tegyünk a tisztességnek is, mikor szép szavakkal a *nemzetért* lelkesedünk és hogy kifejezhessük szívünk igazi érzelmét is, midőn kizsákmányoljuk és szidjuk az *államot*.

A társadalmi közösség érzetét az ifjában kifejleszteni, őt mintegy közelethez szoktatni a család nem, egyedül csak az iskola alkalmas. A családi életben a magasabb cultur-életnek fogalmai is csak elvétve fordulnak elő, ilyen életet élni pedig a családban egyáltalán alig is lehet. A család a magánerkölcsök melegágya, nem a közerkölcsöké. Ehhez hiányzanak ott a gyermekek számára a közös, eszményi célok, a szélesebb cselekvési kör. Ellenben az iskola a legalkalmasabb hely a társadalmi közösség érzetének kifejlesztésére, a közszellem ápolására. Vannak közös, eszményi céljai, van egyöntetű, egy célra törő társadalma, van elég alkalom is ott közös társadalmi tevékenységre.

Mindjárt maga a *tanulás*, ha igazán a nevelő tanítás értelmében történik, nem egyéb, mint állandó erős küzdelem egy valóban magasztos célért, a tudásért, az igazság megismeréseért. De aztán így kell fölfognia és ily értelemben eljárnia a tanítónak is. A tanulónak az igazság iránt föl kell ébreszteni érdeklődését; nem pedig fenyegetésekkel, büntetésekkel, rossz calculussal és rossz bizonyítványnyal kényszeríteni, sem pedig a gyakorlati haszon kilátásaival kecsegtetni a tanulásra. E tekintetben mai iskolázási rendszerünk is hibás. A tanuló érdeklődésén kívül legfeljebb szülei és hazája iránti kötelességeire szabad hivatkozni, mindig csak igazán nemes erkölcsi elvekre. De ahhoz is hozzá kell a gyermeket szoktatni, hogy ily magasztosabb cél, minő az igazság megszerzése, csak vállvetett munkássággal lehet és kell elérni. Az egyes igazságok megszerzését tehát az egész osztály közös célja

gyanánt tüntetjük föl, a melynek elérése mindnyájoknak egyformán kötelessége, majdnem becsületbeli kötelessége. Azért nem egyesekkel kell foglalkoznunk, hanem osztálytanítást, közös foglalkoztatást végeznünk. Az elért eredményt aztán úgy kell tekintenünk, mint az osztály közös szerzeményét, a melyre gyakran kell hivatkoznunk, azt méltatunk. Igen alkalmas erre például az idegen nyelvekből való fordítás. Közösen állapítsák meg a legjobb fordítást, ahhoz aztán, mint közös szerzeményhez, mindenki kegyelettel ragaszkodjék, természetesen a tanár is. Arra is rá kell szoktatnunk a növendékeket, hogy a tanulásban egymást támogassák — az erősebbek a gyöngéket — és hogy nem sűgással, dolgozatcsempészéssel segítenek igazán egymáson, hanem kölcsönös felvilágosítással, vagy akár állandó támogatással. Általában a tanulás erkölcsi mozzanatait jobban kidomborítani, azt a közös tevékenység tárgyává tenni az erkölcsi nevelésnek legszebb feladatai közé tartozik.

A tanuláson kívül egyéb alkalmak is vannak a társadalmi közösség érzetének, különösen a hazaszeretetnek az ápolására. Ilyenek a különféle *iskolai ünnepek*, az év megnyitása és bezárása, nagy nemzeti események és hősök emlékének az ünneplése; továbbá tanulmányi és testedző *kirándulások*, iskolai *tornajátékok és versenyek*; ide sorolhatók az *ifjúsági egyesületek* is, önképzőkörök, zeneegyesületek, jótékonyági egyesületek és más effélék. Mindezek vezetésében az legyen az irányadó elv, hogy azok ne *egyesek* mutatóványainak a színhelyei, ne beteges ambíciók fejlesztői legyenek, hanem *közös* érdekek és törekvések ápolásának alkalmai. Tanulja meg a növendék, hogy nagy czélokot csak közös erővel lehet elérni; tanulja meg, hogy nagy czélok érdekében alá tudja rendelni magát a közösségnek; tanulja meg általában szeretni és becsülni a magasabb irányú társadalmi életet. E tekintetben az iskola tradícióit a legnagyobb gonddal kell ápolni. A nemzedékről-nemzedékre szálló hagyományos szokásoknak és intézményeknek ép oly fontos szerepük van az iskola közszellemének az irányításában, mint a nevelő és vezető embereknek. De míg ezek folyton változó, bizonytalan tényezők, addig az intézet szokásai és intézményei állandó és már kipróbált, megbecsült eszközök. Ez a hagyományos «genius loci» adja meg az angol nagy nevelőiskoláknak egyébként sokféle hiányaik daczára is azt a rendkívüli nevelő erőt, mely Anglia közéletének oly sok kiváló

nagyságot és oly hatalmas társadalmat nevel. Ez adja meg a mi régi felekezeti iskoláinknak is elsőbbségüket jellemképzés tekintetében újabb keletű állami iskoláink fölött.

20. A fegyelmezésről mondottakat tehát következőkben foglalhatjuk össze:

A nevelő tanítás mellett másik nevelő eszköze az iskolának a *fegyelmezés*, a mely két irányban halad: a) egyik az *iskolai fegyelem*, melynek az a feladata, hogy az iskolai társas együttélést és együttműködést lehetővé, sőt gyümölcsözővé tegye; b) másik az *erkölcsi fegyelmezés*, mely a növendék szívében nemes érzelmeket igyekszik felköltetni, lelkében határozott erkölcsi elveket és ideálokat fejleszteni, akaratát pedig hozzászoktatni, hogy mindig erkölcsi elvek szerint döntsön és cselekedjék.

Sem az iskolai, sem az erkölcsi fegyelmezés nem hagyhatja figyelmen kívül a tanuló egyéni sajátosságait. E végből kívánatos, hogy a) az egyes osztályok népessége ne legyen nagyobb 30-nál; b) főleg az elhagyott és a vidéki tanulók érdekében családokra oszló internatusok állíttassanak föl.

Mind a nevelő tanításnak, mind a fegyelmezésnek legfontosabb tényezője a *nevelő egyénisége*, még pedig a) az *egyes tanítók és tanároknak* a nevelő munka közben oly magatartása, mely a higgadt, komoly nevelő eszményképének legjobban megfelel nekik a növendékek előtt tekintélyt kölcsönöz, de egyúttal szeretetüket is megnyeri; b) ép oly fontos nevelő tényező az *egész nevelő testület* egyöntetű eljárása, az egészséges és egységes testületi szellem, mely a sokféle egyéni erkölcsi felfogásnak káros hatását a növendékek fegyelmezésében lehetőleg ellensúlyozza.

E végből szükséges, hogy a) a tanító- és tanárképzés gyakorlati részét főleg a gyakorló jelöltek nevelő képességének a fejlesztése irányában pontosabban szabályozzuk; b) a tanító- és tanárképzés elméleti részét pedig oda módosítsuk, hogy a philosophia eddig szokásos disciplinái közé az ethika is fölvétessék; c) a tanítók és tanárok anyagi és erkölcsi javadalmazását emeljük.

BALOGH, PÉTER

